

Т. В. Калинюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МОВИ ТА КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена дослідженню національно-культурної семантики фразеологічних одиниць кризь призму взаємозв'язку мови та культури. Встановлено, що мова є одним із найважливіших засобів становлення та успішного функціонування будь-якого суспільства, її системоутворюючим фактором, поряд з територіальною цілісністю та духовним розвитком. Доведено, що саме у мові (зокрема на фразеологічному рівні) відображаються різні аспекти культури, історії та побуту народу. Проаналізовано проблему співвідношення мови та мовних одиниць з позиції німецької культури, а також національну специфіку їх формування. Доведено необхідність застосування лінгвокраїнознавчих знань при вивченні іноземної мови. Проаналізовано педагогічні та лінгвістичні дослідження у ракурсі поняття «країнознавчі фонові знання», обґрунтовано важливість знань лінгвокраїнознавства як складової професійної компетенції майбутнього фахівця.

Ключові слова: мова, культура, національно-культурний компонент, семантика, лінгвокраїнознавство, соціокультурна компетенція, іноземна мова, фразеологізм.

Постановка проблеми в загальному та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Світове педагогічне товариство у ХХІ столітті вступає у новий етап взаємозв'язку систем освіти і культури, що вимагає переосмислення сучасних тенденцій розвитку інститутів та університетів у контексті нової освітньої парадигми вищої школи. Університети розвинених країн розбудовують новий досвід створення культурних зв'язків із середовищем у якому вони відіграють роль системоформуючого фактора. При цьому культура виступає у якості універсального механізму формування цілісної особистості, яка прагне до самореалізації і має почуття відповідальності, яка вміє критично мислити, цінувати духовні і матеріальні скарби рідної та іномовної культури [6, с.4].

Усе це примушує замислитися над витоками не лише європейської, але й нашої культури, звернутися до духовної спадщини нашого народу, збагнути власні моральні надбання. Зокрема, з ім'ям Івана Огієнка пов'язана історія культури українського народу, становлення національної педагогіки, її гуманістичне спрямування для блага відродження національної духовності.

Загальновідомим є його думка про те, що «сила нації – в силі її культури». Духовна культура українського народу, вважав І. Огієнко, це той фундамент, який об'єднує будь-який народ. Культура може прискорювати державотворчі процеси або, навпаки, гальмувати їх. Русійною силою у цьому процесі він визначав мову, через яку здійснюється здатність до національного відтворення. Із занепадом мови – гине нація, а з нею й держава: «Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки житиме мова – житиме й народ як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпоршиться потім дужчим народом...» [7, с.40].

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми, і на які спирається автор. Філософські аспекти форму-

вання національно-культурної своєрідності семантики мовних одиниць крізь призму взаємозв'язку мови та культури висвітлено у вченні В. фон Гумбольдта.

Лінгвокраїнознавча орієнтація у фразеології зумовила підвищений інтерес науковців до вивчення національно-культурної специфіки фразеологізмів (Р.Р. Аллаярова, С.Т. Богатирьова, О.П. Левченко, О.П. Пророченко, Н. Burger, E. Riesel). Розкриттю сутності культурного компонента значення слова з позиції лінгвокраїнознавчої теорії слова присвячено низку досліджень Ю.М. Верещакіна, В.Г. Костомарова, В.І. Кодухова, Н.Г. Комлева, з погляду національно-культурного або культурологічного (М.П. Брандес, В.А. Маслова, В.М. Телія, Г.В. Онкович) компонента як складника значення лексичних та фразеологічних одиниць, сутності походження, вживання та відображення в них народних звичаїв і традицій (С.Н. Денисенко, В.І. Гаврись, Д.Г. Мальцева). Саме ними було виокремлено поняття фонових знань у контексті загальних мовних знань. Логічним продовженням їх досліджень було виділення лінгвокраїнознавства як навчальної дисципліни і галузі лінгвістичних знань, що зроблене В.В. Сафоновю.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою дослідження є виявлення механізмів формування національно-культурної семантики фразеологічних одиниць крізь призму взаємозв'язку мови та культури у процесі навчання іноземної мови.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Одним із важливих завдань навчання ІМ у вищій школі сьогодні є лінгвокраїнознавчі знання, в основу яких покладено не лише норми національних культур та традицій, але й фонові знання, загальнокультурні цінності. Однак зміст сучасних навчальних програм з ІМ у вищій школі не достатньо забезпечує можливість для розвитку у майбутніх фахівців лінгвокраїнознавчої компетенції. В основу навчання ІМ покладено формування у студентів високого рівня комунікативної компетенції.

Вважаємо, що невід'ємною її складовою є лінгвокраїнознавча компетенція. Саме вона забезпечує: більш повне засвоєння національної та іншомовної культури; розвиток іншомовних комунікативних навичок і умінь; розширення загального світогляду; формування більш зрілого світобачення, орієнтованого на сучасний полікультурний простір; підвищення інтересу при вивченні ІМ; розвиток стимулу до самостійної роботи над мовою.

Нами виявлено, що питання співвідношення мови і культури у процесі засвоєння ІМ розглядається науковцями із двох протилежних позицій:

- як виникнення і протиставлення двох культурних стереотипів: за визначенням Г.Д. Томахіна, процес навчання ІМ з урахуванням лінгвокраїнознавчого аспекту містить у собі не лише протиставлення двох мовних систем, а й конфронтацію двох культур, кожна з яких має свої особливості [8, с.8];
- як відкриття культурної різноманітності: «Відкриття відмінності – це відкриття зв'язку, а не перепони», розвиток на основі вивчення іншомовної культури більш повних і цілісних мовних знань. Саме це твердження Клода Леві-Строса дало поштовх дослідженням у галузі інтеркультурної освіти.

Одночасне вивчення мови та культури не випадково, акцентується науковцями. Саме такий підхід дозволяє вдало поєднувати елементи країнознавства з мовними явищами, які виступають не тільки як засіб комунікації, але й як спосіб ознайомлення студентів з новою для них дійсністю. Таким чином процес навчання ІМ потенційно акумулює величезні можливості для подальшої підтримки мотивації студентів.

Одним із вагомих завдань у процесі навчання ІМ у вищій школі є питання визначення цілей, а також адекватного їм змісту навчання, під час розробки яких найбільш ефективними видаються ідеї про навчання не просто мови, а іншомовної культури у широкому розумінні.

Нами виявлено, що акцент сучасних методичних досліджень змістився на забезпечення умов для реалізації лінгвокраїнознавчого підходу до навчання ІМ. Пропоновані методики забезпечують: знайомство студентів з мовними одиницями, що найбільш яскраво відображають національні особливості культури народу – носія мови й середовища його існування; основну увагу традиційно приділяють країнознавчим фоновим знанням.

Країнознавчі фонові знання (за визначенням Ю.М. Верещагіна й В.Г. Костомарова) – це «знання, які наявні у свідомості людини, а також тієї спільноти людей, до якої даний індивід належить» [2, с.57].

Дослідники узагальнили, що кожна людська спільність володіє чотирма групами подібних фонових знань. До першої вони віднесли загальнолюдські поняття, серед них «сонце», «повітря», «вітер» тощо. До другої групи належать фонові знання про специфічні поняття, характерні для всіх членів окремої етнічної та мовної спільності. Ця група лінгвокраїнознавчих та країнознавчих знань утворилася у процесі історичного розвитку того чи іншого суспільства, відображає його культуру, звичаї тощо.

Країнознавчі фонові знання включають в себе систему світогляду, поглядів, що панують у даному суспільстві, етичних оцінок, естетичних смаків, норм поведінки і тощо.

Третю групу становлять соціально-групові фонові знання, тобто знання, характерні для окремих соціальних груп (лікарів, інженерів, вчителів і інших професійних груп). Такі знання також можуть мати істотні відмінності і часто відрізняються у різних історично складених соціокультурних середовищах.

Четверту групу складають регіональні знання, пов'язані з особливостями ізольованих регіонів, різного масштабу.

Країнознавчі фонові знання дуже важливі для «розшифрування» та інтерпретації лексики з національно-культурною семантикою. У даному випадку мова йтиметься про фразеологічні одиниці (ФО) з «культурним компонентом». Адже різні сторони життя народу, традиції побуту, звичаї, історичні події тощо, що відомі членам даної мовної спільноти (і невідомі іноземцю), обумовили виникнення ФО з культурним елементом семантики.

Викремлюючи шляхи формування країнознавчих фонових знань, ми звернули увагу на: виховання дітей у сім'ї; плекання національних традицій; навчання в школі; укладання шкільних підручників з історії, літератури; традиції художньої літератури, популярної літератури зі сфери культури, історії, призначена для широкого кола читачів. Всі ці напрями закладають фундамент країнознавчо важливих фонових знань у кожної окремо взятої мовної спільноти. Саме завдяки їм реалізується культурноносна (кумулятивна, накопичувальна) цінність мови.

Кожна національна культура складається з національних елементів і не може цілком збігатися з іншою культурою. Як відомо, мова – носій культури, а культура кожного народу зафіксована у його мові. Вважаємо, що саме ФО найвиразніше передають дух і красу мови, а також як ніякий інший мовний знак відображають власне національно-культурне бачення світу, допомагають побачити і осмислити минуле будь-якого народу. Знання національних слів-реалій (етнолексими міфологічного походження невідомі носіям інших мов; власних назв; слів, що позначають реалії старовинного побуту) важливе при вивченні культури і мови країни.

До висновку про необхідність оволодіння комунікантом окрім мови ще й сукупністю фонових знань, а отже, і про необхідність відображення цих знань у теоретичних моделях мови, прийшли у різний час багато вчених. Французький методист Ж. Ласера слушно зауважував: «Яким би не був підручник чи метод викладання, саме інформація про культуру насамперед складає основне багатство освіти. Вчитель не повинен обмежуватись вузькими мовними цілями. Без звертання до явищ культури вивчення мови бідніше і зводиться до засвоєння фонетичних, лексичних та граматичних явищ. Звичайно, необхідно приділяти велику увагу засвоєнню саме мовленнєвих механізмів та тренуванню мовних моделей, проте вчитель не повинен забувати золотого правила: нема смислу вчитися говорити, якщо нема чого сказати» [2, с.19].

Про небезпеку ігнорування фонових знань попереджав також і А. Мейє, підкреслюючи, що «неможливо зрозуміти мову, не маючи уяви про умови, в яких живе народність, що говорить цією мовою» [5, с.8].

Отже, країнознавчі фонові знання є важливим фактором взаєморозуміння у процесі міжкультурної комунікації.

Досягнення певного рівня сформованості лінгвокраїнознавчої компетенції, як кінцевого результату полікультурної освіти і виховання, передбачає не тільки оволодіння іншомовним фонетичним, лексичним, граматичними матеріалом, скільки засвоєння елементів іншомовної культури народу, мова якого вивчається. При цьому варто зазначити, що вивчення країнознавчих тем сприятиме: залученню до діалогу культур; оволодінню знаннями про культуру, історію, географію та традиції країни, мова якої вивчається; порівнянню мовних явищ, іншої системи розуміння, через яку можна сприймати дійсність; порівнянню явищ рідної мови (культури) з іноземними; умінню вчитися самостійно (працювати зі словником, підручником, довідковою літературою); вмінню долати комунікативні бар'єри та негативні етнокультурні стереотипи у процесі вивчення ІМ. Що, у свою чергу, дозволить педагогу достатньо реалізувати свою культурно свідому роль у побудові навчально-виховного процесу.

Так, у німецькій мові існує значна кількість ФО з національно-культурним компонентом, які потребують коментарів. Наведемо деякі приклади.

У навчанні німецької мови пізнавальну лінгвокраїнознавчу інформацію має фразеологізм *unter dem Pantoffel stehen*. За стародавнім звичаєм, під час вінчання в церкві молодий і молода намагалися наступити один одному на ногу. Вважалося, що той, кому пощастить першому наступити іншому на ногу, буде верховодити у сім'ї протягом усього життя. Сьогодні цей фразеологізм вживається у значенні «бути в жінки під черевиком / під п'ятою», так і у більш широкому значенні «бути у цілковитій залежності від кого-небудь».

Цікавим з точки зору навчання німецької мови є фразеологізм *Schwein haben*. Цей вираз повертає нас у часи рицарських турнірів, коли під час стрілецьких змагань поряд з найкращим нагороджували найгіршого. Спочатку нагородою були різні свійські тварини. Найгірший стрілець одержував свиню, яку він власне не заслужив. Проте це був хоч якийсь, але прибуток, отже йому пощастило. Інший варіант пояснення: на території Німеччини з давніх часів найбільш дешевим видом скотарства було свинарство, воно давало гарні прибутки, а тому свиня виступала у німецькому ареалі як символ благополуччя, багатства. Наприклад, новорічне привітання *« Viel Glück zum Jahreswechsel »* супроводжується часто зображенням поросяти, грошова скарбничка має форму свині (*Sparschweinchen*). Сьогодні цей фразеологізм означає «мати щастя, щастити».

Значення сталого виразу *bei jmdm. in der Kreide stehen* (1) дуже заборгувати; 2) (перен.) бути в боргу перед ким-небудь) нагадує про звичай власників невеликих пивних ресторанчиків, записувати крейдою на дошці скільки той чи

інший відвідувач випив за вечір кухлів пива і скільки він заборгував. Цей звичай ліг в основу фразеологізму.

Einen Korb bekommen, jmdm. einen Korb geben (1) відмовити нареченому; 2) (досл.) одержати кошик, дати кому-небудь кошик). Даний фразеологізм звертається до старого звичаю спускати з вікна нареченого, якому хочуть відмовити, кошик з поганим дном, через який наречений обов'язково повинен був провалитися, якщо б його стали підтягувати наверх у цьому кошику. У XVII-XVIII століттях цей звичай трохи змінився: наречена надсилала небажаному нареченому кошик без дна. У сучасній німецькій мові вираз вживається у широкому значенні: «відмовити кому-небудь», «відмовитися від чого-небудь», «одержати відмову».

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Національно-культурна своєрідність семантики ФО німецької мови визначається специфікою національної культури, релігії, історичного досвіду німецького народу, які відображаються у значенні фразеологізмів. Врахування лінгвокраїнознавчого аспекту при організації навчання вчителя німецької мови дає змогу не тільки глибше пізнати національну специфіку мови, але й отримати ґрунтовні та всебічні знання про країну мовою якої вивчається.

Список використаних джерел:

1. Верещагин Е.Н., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. Москва, 1980. 238 с.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Москва : Русский язык, 1983. 269 с.
3. Гавриш В.И. Крылатые выражения и их роль в обогащении фразеологического состава немецкого языка : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1971. 203 с.
4. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. Київ : Ленвіт, 2003. С. 273.
5. Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании. Москва, 1954. С. 8.
6. Національна Доктрина розвитку освіти у XXI столітті. *Освіта*. 2002. квіт. – 1 трав. С. 2-4.
7. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рідна мова / упорядн., авт. передмови та комент. М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. 410 с.
8. Томахин Г.Д. Понятия лингвострановедения. Их лингвистические и лингводидактические основы. *Иностранные языки в школе*. 1980. №3. С. 77-80.
9. Vereščahyn E.N., Kostomarov V.H. Ljnhvostranovedčeskaja teorija slova. M., 1980. 238 s.
10. Vereščahyn E.M., Kostomarov V.H. Jazyk u kul'tura: Ljnhvostranovedenye v prepodavanju russkoho jazyka kak ynostrannoho. M. : Russkij jazyk, 1983. 269 s
11. Navrys' V.Y. Krylatye vyraženyja u yx rol' v obohaščenyj frazeolohičeskoho sostava nemeckoho jazyka : dys. ... kand. fylol. nauk : 10.02.04. K., 1971. 203 s.
12. Zahal'nojevropejs'ki rekomendaciji z movnoji osvity: vyučennja, vykladannja, ocinovannja. K. : Lenvit, 2003. S. 273.
13. Meje A. Sravnytel'nyj metod v ystoryčeskom jazykoznanju. M., 1954. S. 8.
14. Nacional'na Doktryna rozvytku osvity u XXI stolitti. *Osvita*. 24 2002. kvit. – 1 trav. S. 2-4.
15. Ohijenko Ivan (mytropolyt Ilarion). Ridna mova / uporjadn., avt. peredmovy ta koмент. M. S. Tymošyk. K. : Naša kul'tura i nauka, 2010. 410 s.
16. Tomaxyn H.D. Ponjatyja lynchvostranovedenija. Yx lynchvystyčeskje u lynchvodjakyčeskje osnovy. *Ynostrannje jazyky v škole*. 1980. №3. S. 77-80.

The article is devoted to the study of national-cultural semantics of phraseological units through the prism of the interrelation of language and culture. It has been established that language is one of the most important means of the formation and

successful functioning of any society, its system-forming factor, along with territorial integrity and spiritual development.

At the same time, culture acts as a universal mechanism for the formation of a holistic personality, which seeks for self-realization and has a sense of responsibility, which is able to think critically, to appreciate the spiritual and material treasures of native and foreign-language culture.

It is determined that the integration processes, which are rapidly taking place in society, in particular at all levels of the national education, increase the role of the foreign language as an important means of intercultural communication. It was clarified that with the development of European integration processes in a democratic society, conditions are created for the realization of such tasks as: humanization of education; adaptation of personality to life in a multicultural space; education and development of a person oriented to cooperation and interaction in a multicultural environment; humanistic personality development in the context of the dialogue of cultures. That is why analysis of the national-cultural features of language units and their definition of the necessity of studying are considered as one of the important tasks of development of socio-cultural competence (in particular, Cultural Studies) in the professional training of the future teacher.

It is proved that in the language, namely at the phraseological level, various aspects of culture, history and way of life of the people are reflected. The problem of the correlation of language and linguistic units from the position of German culture, as well as the national specificity of their formation, is analyzed. The necessity of using knowledge of Cultural Studies in the study of a foreign language is proved. The pedagogical and linguistic researches from the point of view of the concept «regional background knowledge» are analyzed, the importance of knowledge of Cultural Studies as a component of professional competence of the future specialist is substantiated.

Key words: language, culture, national-cultural, semantics, Cultural Studies, socio-cultural competence, foreign language, phraseology.

Отримано: 14.09.2018 р.

УДК 811.161.2:373.7(477.43)

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.62-67

Н. Д. Коваленко, Б. О. Коваленко

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПАСИВНА ЛЕКСИКА В СУЧАСНИХ ДІАЛЕКТНИХ СЛОВНИКАХ І ТЕКСТАХ

У статті досліджено особливості побутування та просторове поширення лексем, що вийшли з активного вжитку і мають риси «діалектологічності» (*банька, кагла, мийка, пола, праник*), їх можливості творити фразеологізми.

Визначено, що активність у вживанні та фразеотворенні деяких лексем втрачена із зникненням деяких предметів господарювання зі вжитку.

Ключові слова: лексема, фразеологічна одиниця, говір, діалектне мовлення, компонент.

Теоретичні напрацювання та ґрунтовний досвід у лексикографічній систематизації особливостей українських говірок уможливають порівняльний аналіз різних українських та слов'янських діалектних зон як крок до вирішення питань про своєрідність, етимологію та генезу мовних явищ.

Взірцем наукового опрацювання живого народного мовлення, розуміння цінності українських діалектів у дослідженні історії становлення та розвитку україн-